
Ethnographia

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

124. évfolyam

2013

3. szám

Bognár Szabina

Tagányi Károly a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle élén (1894–1901)

*„...a hazai gazdaságtörténet alapítójának
és mesterének hálás ragaszkodással...”*

Az idézet Szekfű Gyulától származik, a történész 1922-ben megjelent, *A magyar bortermelő lelki alkata* című munkáját ajánlotta e szavakkal a mesterének tekintett Tagányi Károly számára.¹ A negyven éven keresztül hivatásos levéltárosként dolgozó Tagányi történetíróként – részben szemben a markánsan állam- és politikatörténeti irányultságú „hivatalos” történetírással – a módszertani útkeresést választotta. Társadalom- és gazdaságtörténeti kutatásaival éppúgy a múlt pontosabb megismerését kívánta szolgálni, mint a jogtörténet, a szociológia vagy a néprajz felé fordulásával. A Magyar Néprajzi Társaság – szintén a megújítást várva – egy válságos időszakban, 1920-ban választotta elnökéül az 1897-től az akadémiai levelező tag tudóst.² Bár jelen tanulmány elsősorban Tagányi Károly gazdaságtörténeti munkásságának áttekintésére vállalkozik, lépten-nyomon előtűnik, melyek azok a területek, ahol a történész a néprajztudomány eszköztárát és eredményeit hívta segítségül.

¹ Szekfű 1922: 1.

² A Magyar Néprajzi Társaság 1920. március 31-én tartott közgyűlésen választják elnökké Tagányi Károlyt. In: *Ethnographia* 1920: 133. (A továbbiakban a szerző – és esetlegesen cím – nélkül periodikákban megjelent írásokra a megjelenés adataival hivatkozom.) Részletesebben: Kósa 1989: 55–57.

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (MGtSz) az ezredéves kiállítás lázas előkészületében született. 1892-ben Gróf Dessewffy Aurél, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) elnöke kezdeményezte, hogy az egyesület a milleniumra írassa meg Magyarország mezőgazdaságának történetét.³ Az OMGE-ben bizottságot hoztak létre a kérdés megvitatására.⁴ Az egyesület felkérte a Magyar Tudományos Akadémiát (MTA) és a Magyar Történelmi Társulatot (MTT), hogy küldjenek két-két tagot a bizottságba.⁵ Az MTA-t a bizottságban Acsády Ignác és Nagy Gyula, a Történelmi Társulatot Pauler Gyula és Tagányi Károly képviselte.⁶

A „magyar mezőgazdaság kútforrásainak kiadására létrehozott”⁷ – immár az MTA és a MTT tagjaival kibővült – bizottság alakuló ülését 1893. november 3-án tartotta.⁸ Az ülésen elsőként az OMGE titkár, Paikert Alajos indítványa hangzott el. Paikert a magyar mezőgazdaság történetéhez szükséges „kútforrások” összegyűjtését sürgette, mivel „a történetírás oknyomozás nélkül, kellő dokumentumok nélkül többé-kevésbé fikció”.⁹ Véleménye, hogy a „legnagyobb részt még a levéltárakban rejtőző” adatok összegyűjtésére, és azok időközönkénti publikálására „legalkalmasabb, leghivatottabb medium Magyarország legelső tudományos intézete, a Magyar Tudományos Akadémia” lenne. Ennek szellemében javasolta a bizottságnak, kérje fel a Magyar Tudományos Akadémiát a hazai mezőgazdaság történetének kútforrásait közreadó kiadvány „anyagi és erkölcsi ügyvitelére”. A javaslat elhangzásakor a bizottság MTA által jelölt tagja, Acsády Ignác rögtön jelezte, hogy az Akadémia nem rendelkezik a megfelelő anyagi erővel, „melyek ily nagyszabású mű kiadásához okvetlenül szükségesek”.

Paikert előterjesztését követően Tagányi Károly *A magyar gazdaság-történet főbb forrásai* címmel tartott előadást. Az előadás szövegét közreadta a *Köztelek*, valamint a *Századok*.¹⁰ Előadásában Tagányi jó néhány, addig szinte teljesen ismeretlen, kiadatlan levéltári forrást sorolt fel. Évszázadonként haladva vette számba

³ Izsépy 1969: 1078.

⁴ A bizottság elnöke az OMGE igazgatója, Forster Géza lett, tagjai Baross Károly, Csillag Gyula, Galgóczy Károly, Paikert Alajos, Pólya Jakab, Rodiczky Jenő és Rubinek Gyula. *Századok* 1893: 91.

⁵ Izsépy 1969: 1078.

⁶ Kivonat a MTT 1893. június 7-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből: „A titkár előterjeszti az OMGE elnökének f. évi máj. 15-én 1734. sz. alatt kelt átiratát, mely szerint az egyesület a magyar mezőgazdaság történetére vonatkozó kútforrások összegyűjtése és kiadása ügyében bizottságot küldvén ki, felkéri a társulatot, hogy e bizottságba saját kebeléből is két tagot szíveskedjék küldeni. A választmány készségesen eleget óhajtván tenni a felhívásnak, az egyesületi bizottságban való szíves közreműködésre dr. Pauler Gyula és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (A továbbiakban: OSZK Kt.) Quart. Hung. 2288. 277.

⁷ OMGE 1893. október 28-án kelt meghívója, melyben „a magyar mezőgazdaság kútforrásainak kiadására létrehozott bizottság ülésére” hívja Tagányit. OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 253–254.

⁸ *Századok* 1893: 915. Az alakuló ülésről részletesen beszámolt az OMGE lapja is: A magyar mezőgazdasági történelmi bizottság ülése (1893. nov. 3.). *Köztelek* 1893. november 11. 633–636.

⁹ *Köztelek* 1893: 634.

¹⁰ Tagányi 1893: 915–919.

a lehetséges dokumentumokat, melyek a „parasztság szociális szervezetét, a falugazdaság s a parasztbirtok gazdasági helyzetét korról korra jellemzik”. Példaként hozhatók a 11. századi, királyi és egyházi uradalmakról szóló privilégiumok, a 13. századtól „a már földhöz kötött parasztszolgálmányait megállapító szerződések, telepítési szabadalmak és kiváltságlevelek”, a 14. század végétől kezdve az úrbéri szerződések, a 16. századtól pedig a különféle soltész- és kenézlevelek, a telepítés szervezetére vonatkozó adatok, a 16–17. századokból egyes községek hegy- és mezőrendőri szabályzatai, „különösen a Székelyföldről, a hol majdnem minden falunak meg volt a maga úgynevezett falutörvénye”.

A gazdaságtörténet lehetséges forrásainak tekintette Tagányi az egyházi javadalmakról szóló összeírásokat, „Mátyás király korától kezdve” az urbáriumokat, összeírásokat, gazdasági számadásokat, adóösszeírásokat, dézsmalajstromokat: „a mohácsi vész után ezeknek már olyan óriási tömegével rendelkezünk, hogy belőlük az egész XVI. és XVII. század gazdasági statisztikája a legnagyobb pontossággal állítható össze.” A dikális összeírások Tagányi szerint nem csupán a pénzügy- és gazdaságtörténet, de a társadalomtörténet számára is mellőzhetetlen forrásbázist jelentenek, „melyektől például az olyan nagyfontosságú dolog, mint a birtokmegosztás is, korról korra konstatalható”. Utolsó, „gazdaságtörténetünknek összes forrásai között a legfontosabb s a maga nemében páratlan” forráscsoportjaként említi Tagányi az 1715-ös és 1720-as országos adóösszeírást, mely „minden egyes község, s abban minden adózó gazdasági helyzetét” feltünteti. Előadásában Tagányi részletesen bemutatta, milyen adatokat tartalmaznak az összeírások, és javaslatot tett arra, miként lehetne közzétenni az óriási mennyiségű – 48 törvényhatóság 7342 községének összeírásáról van szó – adathalmazt.¹¹

Tagányi előadását követően a bizottság két kiadvány megindításában állapodott meg: „egy évnegyedes folyóiratot, melyben feldolgozott munkák közöltetnének, s egy gazdaságtörténelmi okmánytárt, mely adatgyűjteményül szolgálva, minden esz-

¹¹ Nem csupán ebben az előadásában szorgalmazta Tagányi az összeírások kiadását, az Országos Levéltár millenniumot köszöntő kiadványaként is az összeírások kiadását vette tervebe. Sashegyi Oszkár az Országos Levéltár kiadványkészítő tevékenységének áttekintése kapcsán ír arról, hogy Tagányi két nagyszabású történelmi statisztikai, illetőleg forrásközlő kiadványt javasolt a millennium tiszteletére. Az egyik kiadvány Magyarország és Erdély 1720–23. évi összeírásaiból készült volna, az adófizető népesség számát, nemzetiségét és gazdasági helyzetét feltüntető táblázatokkal, illetve az összeírások történetének feldolgozásával. A másik forrásközlő jelleggel „Magyarország és Erdély nemeseinek legelső teljes és hiteles, tehát 1755-iki illetőleg 1770-iki összeírását” tartalmazta volna. Tagányi a tervezet költségelőirányzatát kollégáival ki is dolgozta. Sashegyi kiemeli, hogy a költségelőirányzatban Tagányi – eltérően az addigi levéltári gyakorlattól – szerzői tiszteletdíjakat is szerepeltetett (Sashegyi 1979: 6–7). Az összeírásokat végül a Statisztikai Hivatal égisze alatt a Mezőgazdaságtörténelmi Bizottság egy másik tagja, Acsády Ignác vezetésével dolgozták fel. A munka a millennium idejére meg is jelent a *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21* címmel (Acsády 1896. Az összeírások közzétételét értékeli: Dávid 1957: 145–200). Sashegyi Oszkár Tagányi érdeméért említi, hogy a kiadvány tervét felvetette, a munka létrejöttét önzetlenül támogatta, s megjelenése után a MGtSz szerkesztőjeként ismertétést íratott róla. (Sashegyi 1979: 6).

tendőben 1–2 kötetben jelenne meg.” Forster Géza elnök indítványára a bizottság választmánya a Földmivelsügyi, a Belügyi, a Kereskedelemügyi és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium segítségét kérte „a vállalat több éven át való anyagi és erkölcsi támogatása céljából”.¹² A megkeresés nyomán a bizottság, és a munkálatok szervezését a Földmivelsügyi Minisztérium vállalta fel. Az újjászervezett bizottságba az MTT ismét Tagányit jelölte.¹³ Az első, 1894. január 3-án 11 órakor a minisztériumban megtartott értekezletről a *Hazánk* című lap adott hírt.¹⁴ A cikk beszámolt arról, hogy a résztvevők arról tanácskoztak, miként volna megírható a magyar mezőgazdaság története. A „hosszú és igen érdekes” eszmecsere után a bizottság Hegedűs Sándor indítványát fogadta el, mely szerint egy tökéletes történeti munkát a millenniumra megírni nem lehet, „vázlatos munka pedig sem a minisztérium méltóságához, sem pedig az ünnepély nagyszerűségéhez nem méltó, azért a millenniumi ünnepély incidenséből kiindulva, írassék meg a földmivelsügyi minisztérium kezdeményezéséből és támogatásával, egy minden tekintetben tökéletes mezőgazdaságtörténelem”. Tagányi a munkálatok elodázásával nem értett egyet, az ülésről készített, az OSZK Kézirattárában található, a munkálatok megszervezésére életre hívott albizottság tagjaként megfogalmazott jegyzőkönyvében azt hangsúlyozta, hogy a magyar mezőgazdaság történetéről van szó, nem kútfőkiadásról, illetve, hogy a munkának „szigorúan tudományos alapon: a létező levéltári anyag felhasználásával” kell elkészülnie.¹⁵ Jelentésében beszámolt továbbá arról, miszerint az albizottság kiküldésének épp az volt a célja, hogy a feldolgozandó anyag terjedelme és az idő rövidege okozta nehézségeket áthidalja, és a kiadvány a millenniumra megjelenhessen. Három fejezetre osztott jegyzőkönyvében Tagányi részletesen kidolgozta a *Magyarország mezőgazdaságának története* című munka tervezetét, felosztását, és számba vette a munka kivitelezésének kellékeit. (A hazai mezőgazdaságtörténet-, gazdaságtörténet-írás szempontjából különösen érdekes tervezetet jelen tanulmány mellékletében közlöm.)

A bizottság döntésének megfelelően új folyóirat indult 1894-ben, a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* (MGtSZ). A folyóirat beköszöntőjében büszkén hirdette, hogy „első és egyedüli a maga nemében az egész világon [...], Magyarország itt, komoly tudományos téren, mint első ragadta meg a haladás zászlaját”.¹⁶ A folyóirat végül a Földmivelsügyi Minisztérium támogatásával, az OMGE saját kiadásában jelent meg, amely magával hozta azt az elvárást, hogy az új folyóirat

¹² *Köztelek* 1893: 636.

¹³ OSZK. Kt. Quart. Hung 2288. 280.

¹⁴ A magyar mezőgazdaság története. *Hazánk* 1894. január 4. (csütörtök): 9–10.

¹⁵ „Jelentés a magyar mezőgazdaság története ügyében kiküldött albizottságnak folyó évi január 3-iki ülésében történt megállapodásairól.” Kézzel írt jelentés A4-es, félbehajtott lapon: jobb oldalon folyamatos szöveg – több helyütt áthúzva, javítva –, baloldalon beszúrássokkal. OSZK Kt. Fol. Hung. 1547. 10–23.

¹⁶ A MGtSZ valóban egy időben indult az Európában első gazdaság- és társadalomtörténeti periodikával, a *Zeitschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*-vel (1894).

egyszerre feleljen meg a tudomány és a gazdatársadalom igényeinek. Az előfizetési felhívás szerint a „komoly tudományos jellegű” lap célja „a gazdákat és a történetírókat közelebből érdeklő mindennapi adatokat összegyűjteni, a melyek hazánk gazdaságtörténelmének megvilágítására különösen alkalmasak. Ez adatokon kívül még jeles történetírók és gazdák tollából egyes érdekesebb mozzanatokat tárgyaló értekezések is közölnetnek.” Az eleinte kéthavonta megjelenő lap szerkesztője Paikert Alajos, főmunkatársa Tagányi Károly lett. Paikert, az OMGE titkára – nagy ismeretségi körrel bíró agilis fiatalember¹⁷ – inkább a folyóirat előkészítéséből, szervezéséből vette ki a részét, mindenekelőtt az akadémiai és a minisztériumi támogatás megszerzésével foglalkozott.¹⁸ Izsépy Edit a lap történetéről adott áttekintésében írta, hogy bár az első három évfolyam szerkesztőjeként Paikert neve szerepel, ő inkább csak a nevéet adta, a legelső számtól fogva – főmunkatársi címmel – Tagányi Károly a folyóirat fő erőssége és tulajdonképpeni szerkesztője.¹⁹ A hagyaték vonatkozó részeinek ismeretében megállapítható, hogy hatványozottan igaz ez az állítás: Tagányi afféle mindeneként cikkeket,²⁰ előfizetőket, és Paikert fokozatos kivonulása közben és után támogatókat is próbált keríteni a lap számára,²¹ emellett saját írásokat publikált, korrektúrázott és a nyomdai munkálatokat is szervezte. Az indulástól 1901. március 1-i visszavonulásáig Tagányi tulajdonképpen egy személyben volt a folyóirat szerkesztőbizottsága. Munkatársait barátai, ismerősei közül toborozta, még egykori vitapartnerét, Ortvy Tivadart is felkérte a közreműködésre.²² A legtöbb cikket Tagányi a barátjától, Takáts Sándortól²³ kapta; levelezésükből – melynek egy részét Izsépy is feldolgozta – nyomon követhető, hogy állt össze a Szemle egy-egy száma.

¹⁷ Tagányi levele Thallóczy Lajosnak Paikertéről: „Örvendek hogy Paikerttel megismerkedtél, mert az neki forró vágya volt, s már több ízben nem sikerült. Nagyon derék gyerek, de még egészen »sárgacsőrű«!” Budapest, 1895. július 21. OSZK Levelestár Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz: 12.

¹⁸ Takáts: 1998/2000: 159–218.

¹⁹ Izsépy 1969: 1080.

²⁰ „Bátorkodom egyúttal megküldeni a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle programját, három levelező lappal egyetemben te Nagyságod, Horkinka páter és Károlyi Árpád részére, mellyel legyetek oly kedvesek a munkatársul való szegődéseket megengedni, s a levelezőlap-blankettát a címmel elküldeni. Egyben alássan kérek, tiszteld meg te és Károlyi Árpád úr lapunkat akár feldolgozással akár valami érdekes magyar gazdaságtörténelmi adattal [...]” Tagányi levele Thallóczy Lajoshoz évszám nélkül: OSZK Levelestár Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz: 33.

²¹ „Cikkedből különnyomatot nem készíthetünk, mert nagyon kevés pénzünk, s ha nem kapunk a jövő évre segítséget még valahonnan, deficitbe jutunk. Apropos nem tudnál kiprotegálni vagy a kereskedelmi vagy a pénzügyminisztériumtól jövő évre s folytatólag 1010 firtot. Az Orsz. Gazd. Egyesület már fordult hozzájuk hivatalosan, de arra semmit se adnak, ha nincs az ügynek protektora. Akkor vígan lehetne akár öt ívet is adni füzetenként. Mert azelőtt volt hely s nem volt író, most már volna, de nincs elég terem, s meglévő pénz is kevés.” Tagányi levele Thallóczy Lajoshoz évszám nélkül: OSZK Levelestár Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz: 40.

²² OSZK Levelestár Tagányi Ortvy Tivadarhoz 1897-ben, dátum nélkül: 3. Bognár 2010: 201–224.

²³ Takáts Sándorról (Nagy 1937).

Az első példány 1894. február közepén hagyta el a nyomdát., A Paikert neve alatt megjelent beköszöntő bemutatta az új folyóirat célkitűzéseit: „Sajnos a magyar történetírás, mint egyáltalán a külföldön is, sokáig majdnem kizárólag csak politikai mozgalmakat vett tekintetbe, és csak a legújabb időkben tárgyal szociális mozgalmakat. Közgazdasági momentumokkal, szociológiai irányokkal [...] foglalkozni nem tartotta hivatásának [...]. A modern történetíró, ki a népek történetében nem a fejedelmek alattvalóit, sem a háborúk változatos színjátékát, sem az udvari intrikák következményeit, sem pedig egyes osztályok uralomérti harcát látja és írja, hanem az emberiség egy részének a természeti törvények, illetve a befolyásoló viszonyokból folyó kényszerült átalakulásait, mozgalmait és fejlődését látja. [...] Mindezek [...] felette kívánatosná teszik, hogy a magyar mezőgazdaság története megírassék. [...] De a történetírás oknyomozás nélkül, kellő dokumentumok nélkül többé-kevésbé fikció, a kútforrások összegyűjtése azért feltétlenül szükséges. Éppen erre vállalkozik a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle [...]. Nemzetünk gazdaságtörténelme épp oly fényes, mint harcainak és győzelmeinek története. Az OMGE [...] elhatározta, hogy oly közlönnyt ad ki a maga kiadásában és szerkesztésében, mely a magyar mezőgazdaságra vonatkozó fontosabb adatokat összegyűjtse, és történetíróinknak rendelkezésére bocsássa.”²⁴

A célkitűzésnek megfelelően a Szemle elsősorban adatokat közölt, s az állandó rovatok: *I. Értekezések, II. Adatok, III. Vegyesek* – később harmadik fejezetként közbeékelődött az *Irodalom* rovat – is ennek megfelelően alakultak. A Szemle néhány átfogóbb elemzést követően mind az *Adatok*, mind a *Vegyesek* rovat elsősorban forrásközlésre vállalkozott. A különböző levéltárakból származó gazdaságtörténeti adatok pusztá közlése mellett találunk fordításokat, valamint jegyzetekkel, rövid eredetmagyarázatokkal ellátott – Tagányi szavaival élve – „félfeldolgozásokat” is. A lap értekezései tartalmilag rendkívül változatosak, kiterjednek a tágan értelmezett gazdaságtörténet minden területére, beleértve az ipar, a kereskedelem, a közlekedés történetét, az agrártörténetet éppúgy, mint a különböző tartalmú statisztikai táblákat, összeírásokat. Az *Adatok* és a *Vegyesek* rovatba szánt írásoktól Tagányi elsősorban újdonságot, érdekességet, specialitást várt el: egy gazdaságtörténeti példatár, forrásbázis alapjait kívánta megvetni. Vissza-visszatérően közölt különböző utasításokat, rendtartásokat, árszabásokat, úrbéri szerződéseket éppúgy, mint leltárakat, szabadalomleveleket, céhszabályzatokat, szerződéseket, egyezségeket, falu- és hegyközségi törvényeket. Valósággal vadászott az adatokra,²⁵ és barátait is

²⁴ *MGtSZ* 1894: 1–4.

²⁵ „[...] vérző szívvel gondolok a te levéltáradra ahol annyi szép dolgot szerettem volna megnézni, de egy percnyi időm sem jutott rájuk az erdészetről. Például a fasc 18785–18821. terjedő. II. József, mint tudod, elrendelte az összes birtokok fölmérését. Ez az első eset, amikor a nemesek birtokait is felmérték. De éppen ezek annyira el voltak miatta keseredve, hogy mikor meghalt a császár, az összes ilyen aktákat Magyarországon és Erdélyben máglyatűzzel égették el, sőt a netalán megmaradtakat az 1791. országgyűlés egy cikke szintén tűzzel elpusztítani rendelte. Vannak ugyan nálunk is dimensionalia akták, de csak akták maguk a felmérések, tabellák természet-

rendszeresen adatgyűjtésre ösztökélte,²⁶ melynek következtében többször előfordult, hogy nem tudta közzétenni a beérkezett forrásokat. A megoldást egy külön adattár kiadásában látta: „Még csak egy Gazdaságtörténelmi adattára volna szükség, akkor a Szemlének is elég tere maradna cikkekre és adatokra is, bővebben lehetne közölni, mert rengeteg, ami kiadásra vár, s nincs hely rá! Ott vannak a céhlevelek, hiszen ha csak minden iparágból egyet közlök (amint a Szemle már meg is kezdte) egy kötetre való telik ki”²⁷ – írta Thallóczynek. Tagányi úgy vélte, hogy az „érdekes és változatos Vegyesek” tartják a lelket a folyóiratban.²⁸

Tagányi idejében rendszeresen írt cikkeket a Szemle számára Acsády Ignác (aki már az 1880-as évek végén felvetette egy gazdaságtörténeti folyóirat elindításának szükségességét), Thallóczy Lajos, Illéssy János,²⁹ Karlovsky Endre,

sen nincsenek. Mi a fene lehet nálad az a sok fasciculus, csak acta-e vagy hátha tabellák is! Az nagyszerű trouvaille volna! Mert nemesi birtokösszeírás 1844-ből van az első.” OSZK Levelestár Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz. 14. Évszám nélkül.

26 „Hozzá fordulok, hogy a legelső (1724. 1725. 1726.), de eddig még elő nem került magyar ki- és beviteli áruforgalmi kimutatások nyomába segíteni kegyeskedjél. Hiszen már az első nyomokat is neked köszönhetem. 1727. augusztus 7-én a m. kir. kancellária megkérte a Hofkammert, hogy készítse el részére az utolsó 3 év alatt Magyarországból ki- és bevitt áruk kimutatását. 1727. augusztus 19-én a Hofkammer ezeknek elkészítését a pozsonyi magyar kamarának el is rendelte. 1727. augusztus 30-án a pozsonyi kamara meghagyta a szepesi kamarának, hogy területén lévő harmincadok számadásai alapján, a kívánt kimutatásokat készítse el és küldje be. 1728. március 3-án a szepesi kamarai adminisztráció, a számvevősége által elkészített kimutatásokat [...] a pozsonyi kamarának el is küldötte, a mely azonnal a maga számvevőségének is meghagyta a pozsonyi kamara területéről szóló kimutatás elkészítését. A számvevőség szintén elkészítette a magáét, és 1729. január 17-én a pozsonyi kamara a maga és szepesi kamara kimutatását a bécsi kamarának elküldötte. Minthogy pedig a Hofkammer a kimutatásokat a magyar kancelláriának soha el nem küldötte, az aktára rávezetett egykorú följegyzés szerint világos, hogy ezenkívül értékes kimutatásoknak nálad kell lenniök. Alálassan esedezem tehát, légy oly kegyes valamelyik emberrel az Ungarn gyűjteményben 1729. január második felét átnézetni. [...] Ha megtalálnád, akkor mindhárom kimutatást (azaz 6 lesz a 2 kamarától 3 évből) másoldtasd le, s kérlek, írd meg, mibe kerül, hogy a pénzt a Gazd. Tört. Szemle költségére megküldhessem. Ebből is láthatod, milyen élvezet volna nekem, ha magam nyomozhatnám ki a dolgot, de ha akarnék, se lehet, mert Pauler nem ereszt [...], OSZK Levelestár Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz. 16. Budapest 1897. aug 14.

27 OSZK Levelestár: Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz: 31.

28 „Édes Sanyikám! [...] Vegyesek mindig kellene, mert főleg a te anyagod olyan rendkívül érdekes és változatos, hogy a Szemlében azok tartják a lelket. A hírlapok is folyton ollóznak belőle, csak tegyék, annak örülök legjobban, ha olvassák. [...] Vettek észre? A Budapesti Hírlap vasárnapi számában a Közgazdasági rovat vezércikke a te Tüzes Gáborodból puskázik. Brávó! Ez mutatja, hogy hála az én drága Tyatyám közreműködésének, a Szemlét íme már olvassák is!” OSZK Levelestár. Tagányi Takátsnak 2. 1899. december 18-án.

29 Illéssyt, Takátszhoz hasonlóan, szintén Tagányi ajánlotta be Thallóczy Lajoshoz: „Kedves Lajoskám, amint megírtam, én hát augusztus 17-én megyek fel hozzád, csakhogy – s ez az én szómnak velleje – szíves engedelmekkel nem magam jövök, hanem egy jó pajtást is hozok magammal. Dr. Illéssy János a férfit. Ő törzssőkös jász-kún gentry – a szónak java értelmében –, a jász-kunok történetén dolgozik óriási szorgalommal. [...] Módos fiú, ki nemcsak fizetésiből él, tehát nem esnék terhére hotelbe szállni, de mivel igen jó cimborá, borhoz, tréfához, nótához, hegedűhöz egyaránt ért s amellet szolid ember [...] azt gondoltam, hogy hasznára volna a delibüzér társaságnak [...] Budapest 1895. jún. 24.” OSZK. Levelestár. Fond XI/973. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz. 11.

Kerekes György, Fest Aladár, Lehoczky Tivadar, Márki Sándor, Pauler Gyula és Szádeczky Lajos. A felkért szerzők közül – akiknek Tagányi nemhogy fizetni nem tudott, de még különnyomat készítésére sem futotta a rendelkezésére álló pénzből – egyedül Csánki Dezső rendszeres közreműködését kellett nélkülöznie.³⁰ Tagányi leghűségesebb „munkatársa” barátja, Takáts Sándor volt, aki ebben az időszakban fordult a gazdaságtörténet felé. Életrajzírója számításai szerint a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlének 1898-ban és 1899-ben Takáts tollából került ki a folyóirat egész terjedelmének mintegy negyede, 1900-ban pedig már harmada.³¹ Tanulmányokat közölt többek között a korai ármentesítési kísérletekről, a 16–17. századi dunai hajózásról, a 16. századi komáromi vizahalászatról, a magyarországi dohányzás- és dohánytörténetről.³²

Tagányi nagyra értékelte Takáts munkáját,³³ adatokkal segítette, újabb- és újabb témákat ajánlott fel számára. Együttműködésük eredményeként Takáts elismert gazdaságtörténésszé érett.³⁴

A szervezés és a szerzők segítése³⁵ mellett Tagányi maga is rendszeresen írt a Szemlébe. Az első évfolyamban jelent meg máig legismertebb értekezése, *A föld-*

³⁰ „Csakugyan kedvesen leptél meg. Nagyérdekű cikked csakugyan kapóra jött, mert a júliusi számra nem volt cikkem. De szegény Dezsővel ilyen dologban egy szót sem lehet váltani. Irodalmi dologra nagyon beteg, s a hó végén különben is utazik Jegenyére fürdőzni egész családjával.” OSZK. Levelestár. Fond XI/973. 45. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz évszám nélkül.

³¹ Nagy 1937: 15.

³² Takáts 1897a, 1897b, 1898a, 1898b, 1898c, 1899, 1900a, 1900b, 1900c, 1900d, 1900e.

³³ „Édes Sanyikám! [...] leveleid olyan érdekesek, hogy a halottat is fölráznák! Csupa új dolog! Egyik fontosabb a másíknál. No az én Szemlém szerencsés csillagzat alatt született! Ilyen kutatózsenivel áldott meg az Isten, és akit a sors, éppen ránk nézve legérdekesebb levéltárba dobott.” OSZK Levelestár Tagányi Takátsnak. 3. Budapest, 1900. január 27.

³⁴ „Te a végzett munkát semmibe sem veszed, pedig Takátsnak, a gazdaságtörténésznek híre és tekintélye egyaránt emelkedik. Ha a budapesti gazdasági főiskolát fölállítanák, csak egy kérvénybe kerül, hogy a magyar mezőgazdaságtörténeti tanszéket elnyerhesd. Különben ha majd visszatérsz Pestre, lesz idő tervek szöni és kivinni. Egy ilyen például az, hogy te már meg tudnád írni a magyar kereskedelem történetét, vagy a magyar mezőgazdaság történetét.” OSZK Levelestár Tagányi Takátsnak. 69. Évszám nélkül.

³⁵ Kedves Sanyikám! [...] „De már azzal nem értek veled egyet, hogy ezekről a monopóliumokról a magam neve alatt írjak cikket, s hogy te vegyeseidet is csak nekem s nem a Szemlének küldöd. Kedves Sanyikám, ez a felfogás homlokegyenest ellenkezik az enyémmel, mert én másnak munkáját (akár 5 sor, akár 5 ív) Szentségnek tartom, amit semmi szín alatt és semmiféle alakban el nem fogok tulajdonítani. Te megküldöd a monopóliumokat külön-külön cédulán, én összerakom, írok eléje 10–15 sort és kész a cikk a te neved alatt, s mondhatom, hogy a legtanulságosabb cikk lesz, ami eddig a Szemlében napvilágot látott. [...] Az ígért vegyeseket Pálffy üveggyáráról, a magyar borról, görög kereskedők, méz és viaszról stb. hálás türelemmel várom, mindig van hely minden dolog számára, ha öt sorbul áll is. [...] A Kamara visszaéléseiről szóló értekezésednek, bocsásd meg, csak a harmincadosok vizsgálatáról szóló részt adhatom ki a vegyések közt. Bocsásd meg, de a Dessewffy-féle részt nem tehetem közzé, mert úgy áll a dolog, hogy a Szemle tisztán az OMGE kegyelmére van utalva melynek Dessewffy Aurél gróf az elnöke. A Szemle deficitben van, a deficitet az OMGENak kell fizetni, segély iránti kérésünket mind a pénzügy mind a kereskedelmi miniszter visszautasította. Lehetetlen tehát most a Dessewffyekeket ütni, mert a Szemle megbukik, mihelyt az OMGE megvonja tőle a segélyt. [...] Hogy vagytok Bécsben?

közösség története Magyarországon. A földközösséget Tagányi külföldi szerzők nyomán, a nemzetközi szakirodalom beható ismeretében, gazdag levéltári forrásanyag alapján vizsgálta. Célja annak bemutatása volt, hogy hol és milyen időszakban léteztek földközösségek Magyarországon. Állítása, hogy a jobbágyok nem rendelkeztek saját „kihasított szántóföldekkel”, hanem a közös földet maguk közt évről-évre sorshúzással osztották meg, s a Mária Terézia-féle telekrendezésre is azért volt szükség, mert az ország egy részében még földközösség uralkodott. A földközösség következményének tekintette a birtoktestek szembetűnő szétszórtságát. Kutatásai eredményeként azt állította, hogy a földközösség történelmünkben „egy soha meg nem szakadó láncolatként tűnik fel, melynek utolsó szemeit csak az ókor homálya födi el”, tehát a földközösség egy, a honfoglalásnál is korábbi intézmény. Végül összeállította azon megyék, városok és falvak jegyzékét, ahol az Országos Levéltár adatai szerint az úrbéresség rendezése előtt a földközösség uralkodott. Tanulmányának német fordítása – jelentéktelen kihagyásokkal – egy évvel később megjelent az Ungarische Revue-ben.³⁶

A cikk megjelenésekor nem keltett nagy visszhangot, az újszerű felvetésre nem jelent meg egyetlen komoly cáfolat sem.³⁷ Míg Európában valódi vitákat generált a földközösség „felfedezése”, idehaza senki sem vonta kétségbe Tagányi megállapításait. Az Ethnographiában Jankó János írt méltatást a cikkről. Véleménye szerint Tagányi dolgozatának legnagyobb értéke, hogy a földközösséget a jelenből kiindulva mutatja ki visszafelé a magyarság magyarországi letelepedéséig, „s e kérdésben a jelen ethnographiája és az őstörténet közt létrehozza a szerves kapcsolatot, s mindezt történelmi alapon, történelmi adatokkal – de végig az ethnographiai jelentőség éles szemmeltartásával”.³⁸ A Tagányi által felhasznált gazdag levéltári anyagot is nagyra értékelte: „kritikailag legmegbízhatóbb anyag, melynek történeti hitelességéhez kétség nem fér”. Az Erdélyi Múzeumban Szádeczky Lajos ismertette röviden a tanulmányt, hangsúlyozva annak erdélyi vonatkozásait, s újabb adatokat közölve a székely földközösségről, melyről „Tagányi külön tanulmányt készül írni”.³⁹

A földközösség Tagányinál egy új megközelítés, módszertan lenyomata. „Külföldi analógiák útmutatásaitól segítve”, az európai néprajz eredményeit integrálva, a hazai források felkutatásával megpróbált egy teljesen új kutatási „irányt” meghonosítani. Módszerét az alábbiakkal jellemezte: „A kultúrtörténet legtöbb kérdésénél,

A Hofkammer szétválasztás ügye rosszabbul áll, mint valaha, és ha csak Thun meg nem bukik, soha sem lesz meg. Megkaptam már a miniszterelnök megbízását további egy évre. Amint Pauler proponálta s végre látom, hogy a szegény szolgálókról is gondoskodni fognak, nagyon is ideje már.” OSZK Levelestár Tagányi Takátsnak. 1. 1899. május 13.

³⁶ Tagányi 1895: 103–127.

³⁷ Egyedülként a Közgazdasági lexikon szerkesztői adtak teret a Tagányi által írt Falu- és földközösség szócikkhez fűzött Általános jellemzésben, az ellenérveknek (Navratil 1898: 620. Vö: Wellmann 1989: 284–285).

³⁸ Jankó 1895: 56–57.

³⁹ Szádeczky 1894: 640–641.

úgy ennél is: a mai állapotokból kell kiindulnunk, s úgy menni visszafelé mindig régibb és régibb korba, hogy a még szemmel látható jelenségekhez fűzve a korunkhoz közelebb eső, bővebb, világosabb adatokat, hogy azután a mentül régibb, annál homályosabb s szűkebb szavú emlékeket könnyebben megérthessük.⁴⁰

Hóman Bálint – aki Tagányi tanítványa köréhez tartozott – már az 1930-as években azt hangsúlyozta, hogy a Tagányi által leírt „nomád földközösségi rendszer [...] nem valami kommunisztikus gazdálkodási közösség volt, hanem egy-egy népcsoport más-más vidékre kiszálló községi együttélése”.⁴¹ Ez azonban nem akadályozta meg a szocialista, Marxra mutogató történetírást, hogy a földközösségekben fedezze fel a közös tulajdon ősképét. Molnár Erik 1950-ben önálló könyvként adta ki Tagányi munkáját, s bevezetőjében felrajzolta azt az új történetírás térképére. A beemelés természetesen kritikái: Molnár azt hangsúlyozta, hogy a „földközösség az őskommunista társadalom maradványa az osztálytársadalomban”, és több ponton hibásnak tartotta Tagányi megállapításait. Számos kérdéskört mélyebben kidolgozandónak ítélte, s az újabb feladatokat a marxista történeti kutatás hatókörébe utalta.⁴²

Miután Molnár szabad utat engedett a *Földközösség történetének*, újabb és újabb interpretációk születhettek, a tanulmány egyetemi tananyag lett, s ezzel egyidejűleg Tagányit besorolták azon kevés „polgári” történetíró közé – Grünwald Béla, Márki Sándor és Acsády Ignác mellett – „akiktől a marxista történetírás meríthet”.⁴³ Molnár kezdeményezése nyomán munkacsoport alakult a földközösség kutatására, mely adatgyűjtését kiterjesztette Tagányi irathagyatékának egy részére is, s így került kiadásra Tagányi kéziratban maradt tanulmánya a régi magyar községről.⁴⁴

A jelentősebb interpretációk között feltétlen említést érdemel Zsigmond Gábor, Wellmann Imre és Sárkány Mihály értékelése. Zsigmond Gábor, mikor 1977-ben *Az ősi társadalom magyar kutatói* című könyvében ismét közreadta a tanulmányt, bevezetőjében azt emelte ki, hogy Tagányi épp azért nem volt átlagos tudós, mert nagyobb figyelmet fordított a „társadalmi realitásra”. Az ő értelmezésében már Tagányi földközösségről írott cikke sem a külföldi hasonló kutatások szülte, gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálat – melynek fő hozadéka, hogy meghonosította a földközösség vizsgálatát –, hanem sokkal inkább a társadalmi kérdések iránti érzékenységet tükröző esszé. Nézete szerint „Tagányi Károly azt a folyamatot vizsgálja, amelyben a magyar paraszt a feudális birtokviszony kordáiból az aprózódó parcel-

⁴⁰ Zsigmond 1977: 337.

⁴¹ Hóman – Szekfű 1941: 319.

⁴² Molnár Erik kiindulópontja, hogy „a földközösség kérdése Magyarországon ma is (1950-ben) ugyanannál a pontnál vesztgel, ameddig Tagányi munkája révén jutott”, ezzel együtt a tanulmány több pontját kritizálta. Megközelítésében a földközösség tulajdoni rendszer, s a tulajdoni rendszer elsajátítási rendszer. „Az elsajátítási rendszer pedig a földművelés, a termelőmunka rendszerétől fogalmilag független.” Molnár kifogásolta továbbá azt is, hogy Tagányi kutatásában az osztatlan földeket, legelőket, erdőket teljesen mellőzte. (Molnár 1950: 7–8.) Vö: Izsépy 1969: 1091.

⁴³ Izsépy 1969: 1091.

⁴⁴ Tagányi 1957: 8–14.

lák szorításába kerül. Azokat az együttműködési lehetőségeket keresi, amelyekben megvalósítható lenne az életképes paraszti gazdálkodás – a falusi községeken belül”.⁴⁵ Zsigmond véleménye szerint Tagányi érdeklődésének fő inspirációja saját korának társadalmi alakulása volt: Tagányi észlelte, hogy a „kor szellemében” végrehajtott országos intézkedések megvalósulásuk során szándékkal ellenkező, illetve előre nem várt hatásokat értek el. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy a gazdasági átalakulás befolyásolása, sőt esetleges megtervezése nem történhet meg anélkül, hogy nem veszik figyelembe „a munkát végző embert, és közvetlen környezetének: saját szűkebb közösségének termelési, munkamegosztási, jogi, szokásbeli tapasztalatait és hagyományait”.⁴⁶ Zsigmond Gábor párhuzamot vont Tagányi földközösségről szóló cikke, és jogszokásgyűjtő programja között. Mindkettőben „a megvalósulás világát” „a nagy hagyományú magyar parasztság jelenti: gazdasági tapasztalatai, saját társadalmi intézményei és jogalkotása, független gondolkodásmódja és érzelemléleke”. Zsigmond szerint ezt kívánta kutatni Tagányi Károly, így kezdett a magyar parasztság élő jogszokásainak történeti vizsgálatához is.

Wellmann Imre a magyar agrártörténet-írás folyamatában rendkívül jelentősnek tartotta a Szemlét és főmunkatársa tanulmányát: „Tagányi páratlanul mélyre hatolt hajdani agrárszervezetünk kutatásában, éles szemmel, kifinomult érzéssel egész elsüllyedt világot fedezett fel, mely értetlenül állt kortársai előtt. Ha a polgári agrártörténetírásunk termékei között van, ami bizvást európai mértékkel mérhető, elsősorban Tagányi földközösség-tanulmánya az”.⁴⁷ Wellmann Tagányiban látta a „politikai, jog- és művelődéstörténelem gyámkodását lerázó, maga lábára állt agrártörténelem” megalapítóját. Wellmann néhány évtizeddel később önálló cikket is szentelt a földközösség keletkezésének, utóéletének bemutatására.⁴⁸

Sárkány Mihály a társadalomnéprajz magyarországi kibontakozásáról írott, az ezredfordulón közölt mértékadó tanulmányában Tagányi kezdeményezésének, módszertani útkeresésének tudománytörténeti jelentőségét hangsúlyozza.⁴⁹ A földközösség vizsgálata során – majd a későbbiekben jogszokásgyűjtő programjában –, Tagányi által alkalmazott módszer Sárkány Mihály szerint „a történeti és elsődleges forrásokból merített adatok szokatlanul bőséges felsorakoztatásában, a vizsgált jelenségek módosulásának dokumentálásában”, éppúgy, mint a következetesen alkalmazott forráskritikájában is példaértékű. A szerző ugyanakkor felhívja a figyelmet az ugyanabból a kiindulópontból született két mű utóélete közötti jelentős különbségekre. Míg a földközösség tanulmány a történettudományban jelentős kutatási témává érett, addig a jogszokásgyűjtő program „nem talált meghallgatásra”. Sárkány két lényeges tényezőt emel ki, melyek meghúzódhattak a

⁴⁵ Zsigmond 1977: 16.

⁴⁶ Zsigmond 1977: 335.

⁴⁷ Wellmann 1962: 304.

⁴⁸ Wellmann 1989: 278–299.

⁴⁹ Sárkány 2000: 38–40.

visszhangtalanság háttérében. Az egyik, a magyar néprajztudomány szemléletváltása: „Tagányi annak a generációnak volt a tagja, amely [...] az etnológiaként felfogható tudományok között még nem vont áthághatatlan korlátokat, magyar és más népek kutatását nem szakította el egymástól, megismerésben az összehasonlításnak juttatott nagy szerepet. Sőt, Tagányi annak sem látta fontosságát, hogy különbséget tegyen nép és fölötté álló társadalmi rétegek között a tradíciók történetét nyomozva – túljutva ezzel a népi és régi leegyszerűsítő azonosításán. A két világháború közötti időszak azonban [...] a befelé fordulás időszaka a magyar néprajztudományban, amikor a magyar és egyetemes néprajz mindinkább eltávolodik egymástól”.⁵⁰ Másik tényezőként pedig Tagányi „kivételes, a továbbiakban ilyen mélységben senki által el nem sajátított történeti forrásismeretét” jelöli meg.⁵¹

A földközösség újabb interpretációja – Csíki Tamás tollából – annak valóban újszerű nézőpontját, „a korabeli európai néprajz eredményeit is felhasználó szociológiai szemléletet”, valamint a tanulmány társadalomtörténeti jelentőségét hangsúlyozza: „A pozitivista fejlődés tan, a választott téma genetikus vizsgálata tehát a történetírói narratívát is egyértelműen meghatározza, mivel Tagányi előbb a 17–18. századi, majd a középkori, s végül a honfoglalást megelőző időszak (egyre kevésbé meggyőző) adatait sorakoztatja. Ám mégis az egyénből, illetve a lokális közösségekből kiinduló, ezáltal a mindennapi kapcsolatokat, további a helyi-regionális vonásokat tükröző társadalomábrázolást valósított meg, ami – pl. a földesúr és jobbágysági alkotta vagy a nemesi földközösségek bemutatásával – a rendi közneemesi történetfelfogás pályája elején megfogalmazott kritikájának történeti igazolását is biztosította (s ami közéleti-tudományos elszigetelődéséhez járult hozzá).”⁵²

Jellemző, hogy a tanulmány – Tagányi visszaemlékezése szerint – külföldön nagyobb visszhangot kapott, mint itthon: „Ezen a munkámon hat évig dolgoztam, és mindössze hatvan lap. Ennek a kedvéért tanultam meg oroszul, mert nem szeretek mankókra támaszkodni. A *Földközösség Magyarországon* juttatott be az Akadémiába, külföldön mégis nagyobb feltűnést keltett, mint itthon, mert jobban értették. Peischer cseh tudós viszont magyarul tanult meg, hogy ezt a munkámat olvashassa.”⁵³

A földközösség tanulmányon kívül Tagányi hétéves szerkesztői tisztsége alatt számos egyéb cikket adott közre folyóiratában. Pálóczi Horváth András – az eddig megjelent legrészletesebb Tagányi életrajz szerzője – szerint Tagányi összesen negyvenkét dolgozatot és tizenhat kisebb adatközlést jelentetett meg a szemlé-

⁵⁰ Sárkány 2000: 39–40.

⁵¹ Sárkány 2000: 40.

⁵² Csíki 2003: 21.

⁵³ Interjú Tagányi Károllyal. *Világ* XII. Budapest, 1921. április 3. vasárnap 71-ik szám 2. lap. A tudomány egyszerű munkása... Tagányi Károly a magyar sajtóról és a nemzeti kultúra megbecsüléséről. (A *Világ* tudósítójától R. G.).

ben.⁵⁴ Ezt, a folyóirat 1982-es repertórium alapján összeszámolt adatot később többen – köztük jelen dolgozat szerzője is – több helyen megismételték.⁵⁵ A Szemle repertórium 2005-ben megjelent, pécsi kiadásában már hatvankét írást találunk Tagányi neve mellett, ugyanis a repertórium készítője Tagányi Károlyhoz sorolta a monogramja alatt megjelent írásokat is.⁵⁶ A Tagányi-hagyatékban – két helyen – ettől lényegesen eltérő adat található.⁵⁷ Eszerint százkilencven kisebb-nagyobb cikket és közleményt jelentetett meg a lapban. Tagányi többször nekifutott, hogy elkészítse bibliográfiáját. Levelezése szerint az I. világháború kitörése előtt Thallóczy Lajos számára küldött egy, az addigi összes megjelent írását tartalmazó jegyzéket, de ez nem került elő. A hagyatékban fellelhető töredékes bibliográfiákban Tagányi csupán a szemle ötödik évfolyamáig (1898-ig) írta le az ott megjelent cikkeinek címét – bennük a név nélkül megjelent közléseit (mindösszesen kilencvenhárom). A további, közel száz cikk beazonosításához éppúgy, mint Tagányi más folyóiratokban név nélkül megjelent cikkeinek összegyűjtéséhez, a jórészt feltáratlan hagyaték nyújthat további támpontokat.

Tagányit mint gazdaságtörténészt – Szilágyi Sándor ajánlására –, részben a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlének köszönhetően, 1894-ben az Országos Erdészeti Egyesület felkérte, hogy a millennium alkalmára az erdőgazdálkodás fejlődését bemutató oklevéltárat, „Erdészeti Codexet” készítsen. Tagányinak „rövid két év alatt” kellett átfogó forrásgyűjteményt összeállítani azokból a kiadott vagy kiadatlan okiratokból, amelyek „a magyar erdőgazdaság fejlődését a honfoglalástól kezdve 1867-ig feltüntetik”.⁵⁸ A hagyatékban található szerződés szerint: „Gyűjtessenek össze a magyar erdőgazdaságra vonatkozó s nyomtatásban eddig megjelent, valamint általában még ki nem adott összes történelmi adatok a honfoglalás idejétől kezdve az 1867. évig terjedő időre. Ezek az adatok az eredeti kútfők pontos megjelölésével időszzerű helyes sorrendben foglalandók, s a nem magyar nyelvűek mellé azok hiteles magyar fordítása is melléklendő. [...] Az elkészült munka, 1896 évi január hó 1-ig tisztán és jól olvashatóan írva, lapszámozva, a történeti érveket és tartalmat

⁵⁴ Pálóczi Horváth 1989: 373–378.

⁵⁵ Hernádi 1982; Bognár 2009: 295.

⁵⁶ Hernádi 2005. A Magyar írói álnév lexikon szerint Tagányi Károly = (ly.); T.K.; t.k. (?) (Budapest, 1992).

⁵⁷ OSZK Kt. Quart. Hung. 2286. 51–52. Tagányi Károly nyug. országos főlevéltárnok tudományos művei és dolgozatai. Az 1880–1919 közti időszakból, időrendi sorrendbe rendezve 70 tételt tartalmaz. „Szerkesztette a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlét 1894. (I. IV. évfolyam) – 1900 (VII. évfolyam első füzetéig). Ebben maga is több közleménnyel, számos adatközléssel és több feldolgozással...összesen 190.” OSZK Kt. Quart. Hung. 2286. 15–16. Irodalmi munkásságom. Egy feltehetőleg korábban keletkezett tematikusan rendezett 25 tételt tartalmazó lista. „1894–1900. A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlét szerkesztette, ahol 190 kisebb-nagyobb cikke és közleménye jelent meg.” OSZK Kt. Quart. Hung. 2286. 17–46. Tagányi MGtSZ-ben megjelent írásai a szemle ötödik évfolyamáig (1898).

⁵⁸ Tagányi 1896: 1.

mutató jegyzékkel ellátva s összefűzve az Országos Erdészeti Egyesület titkári hivatalának (Bp., Alkotmány utca 10. sz.) hivatalos vevény mellett átszolgáltatandó.”⁵⁹

Tagányinak rendkívül tetszett a téma és a feladat, mivel felmenői között többen erdész szakemberek, „erdőóvók” voltak, s maga is nagy természetjáró volt. Azon igyekezett, hogy az erdőgazdálkodás minden szakaszát – kezelés, hasznosítás, védelem, új erdők ültetése – okleveles forrásokkal dokumentálja. Ebben az esetben is minden kapcsolatát mozgósította, hogy minél teljesebb gyűjteményt állíthasson össze.⁶⁰ Szerencsés volt, hogy a megrendelő, az Országos Erdészeti Egyesület sem hagyta magára: gyűjtési felhívást adott közre, ennek eredményeként több, addig publikálatlan oklevelet bocsátott rendelkezésére.⁶¹ Tagányinak néhány hónapos csúszással, 1896 nyarára sikerült elkészítenie a *Magyar erdészeti oklevéltár* három kötetét, melyben közel félszáz oldalnyi – a magyar erdőgazdaság fejlődését áttekintő – bevezetővel ellátva, 2424 oldalon, összesen 772 oklevelet tett közzé. Bevezetőjében a kutatásai közben felmerült, a „primitív erdőközösséggel” és a paraszti erdőgazdálkodással kapcsolatos egyes kérdéseket – mindenekelőtt a birtoklási formák kutatását, helyszínen való összegyűjtését és felkutatását – az „erdészeti etnographia” hatókörébe utalta.⁶² A *Magyar erdészeti oklevéltár* rendkívül pozitív fogadtatásban részesült,⁶³ s munkái közül ez az, amelyet máig nélkülözhetetlen forrásként, az „erdészeti etnográfia” alpműveként tisztelnek.⁶⁴

A millenniumra készülődve Tagányi rengeteg feladatot vállalt: az 1896. évi országos ezredéves kiállítás rendezésében, mint a történelmi főcsoport egyik előadója vett részt, elsősorban okleveleket gyűjtött és válogatott a kiállítás részére.⁶⁵ Különösen az erdélyi levéltárakat látogatta szívesen, s ekkor, 1894-ben lett az Erdélyi Múzeum Egyesület tagja is. Szerkesztette a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlét, elvállalta az Erdészeti Oklevéltár összeállítását, s barátja, Réthy László révén Szolnok-Doboka vármegye monográfiájába is bedolgozott. Az ünnepségek elmúltával sem csökkentek Tagányi teendői: természetesen továbbra is ellátta feladatait a levéltárban, miközben a folyóirat egyre nehezebb anyagi helyzetbe került.⁶⁶ Emiatt egyre több erőfeszítést igényelt a lap életben tartása, s a folyamatos pengeváltások miatt kapcsolata megromlott a Szemle kiadójával, az OMGE-vel

⁵⁹ OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 234. Az Országos Erdészeti Egyesülettel kötött szerződés.

⁶⁰ „Én most és mindig az erdészettel kínlódom. Gyönyörű anyag, de roppant nagy, alig bírok véle. A te levéltáradból pompás adatokat kaptam s azok nyomán idehaza is kitűnő eredménnyel kutattam.” OSZK Levelestár. Fond XI. 973. 14. Tagányi Károly – Thallóczy Lajoshoz. Évszám nélkül.

⁶¹ OSZK Kézirattárában található Tagányi és az Országos Erdészeti Egyesület (OEE) levelezése a kiadvány munkálatairól. OSZK. Kt. Quart. Hung. 2288. 227–235.

⁶² Tagányi 1896: 8.

⁶³ Recenziók: Magyar Erdészeti Oklevéltár. *Erdélyi Múzeum* 1897. XIV. 4. 233–234.

Lőrincz 1897: 137–155.; Magyar erdészeti oklevéltár I–III. Budapest, 1896. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1896. III. 4. 356–360.

⁶⁴ Vö: Hegyi 1975: 113–137., 1978; Petercsák 1992, 1997: 205–217., 2003.; 2008.

⁶⁵ OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. 241., 243., 244–246., 257–258., 270.

⁶⁶ Izsépy 1969.

is. 1898-tól sűrűsödtek teendői az Országos Törzskönyvbizottságban, s ott lebegett feje fölött a Szolnok-Doboka vármegye monográfiájába Réthy Lászlónak ígért részlet is. 1899. április 10-én tartotta székfoglaló értekezését, s ekkor gyűjtötte a *Közgazdasági Lexikon* címszavaihoz fűzött levéltári források anyagait is.⁶⁷ Nem csoda, hogy a századfordulóra az akkor negyvenkét éves Tagányi megbetegedett, ezért orvosa eltiltotta az írástól, s mindenféle tudományos munkától. Betegsége miatt 1901. március 1-jén kényszerűen lemondott a Szemle szerkesztéséről is. Az OMGE igazgatói választmánya sajnálattal vette tudomásul Tagányi lemondását s „legmélyebb köszönetét és elismerését”⁶⁸ fejezte ki. A főszerkesztőt a lapban is elbúcsúztatták: „Eltávozása folyóiratunknak pótolhatatlan vesztesége. Hogy most büszkén tekinthetünk a hat kötet gazdag tartalmára, azt csaknem egészen Tagányi Károlynak köszönhetjük. [...] a Szemle minden egyes eddig megjelent sorába – a szerzők önállóságának teljes elismerése mellett – saját lelkesedésének szellemét lehelte. Szóhoz juttatott minden arra érdemest és saját maga hallgatagon igazgatta a Szemle sorsát. Nem hiszem, hogy akadjon munkatárs és olvasó, ki Tagányi Károlyt meg ne szerette volna. Ha ilyen megleghangú, személyi vonatkozású nyilatkozat tudományos folyóiratban tán szokatlan, legyen ez kivétel, mint ahogy kivételes, feledhetetlen Tagányi Károly szerkesztői működése.”⁶⁹

Tagányi elsőként legjobb munkatársát, Takáts Sándort javasolta a Szemle szerkesztőjének, másodsorban Kováts Ferencet, a pozsonyi jogakadémia huszonnyolc éves tanárát. A megbízást – Thallóczy Lajos javaslatára – Kováts Ferenc kapta meg. Takáts Sándor csalódásként élte meg, hogy addigi munkája ellenére nem őrá esett a választás. Kováts Ferenc legjobb szándékai ellenére sem tudta a folyóiratot a Tagányi által elért magas színvonalon tartani, a szerzők közül kikoptak az ismer-

⁶⁷ „Édes Sanyikám! Amikor leginkább szeretnék írni, akkor vagyok leginkább föltartva. Az egész múlt héten folyton akadt dolgom. A Szemle kézíratait kellett javítanom s rendbe szednem, mert a nyomda sürgette, a hivatalban az orsz. helynévbizottság sürgős aktáit intéztem el, a tört. bizottságnak egy bírálatot kellett megírnom, a főtitkári hivatal részére egy csomó korrektúrát néztem át stb. stb. magam sem tudom mikor értem rá ennyire, de az utolsó hónapokban mindig így szokott lenni, sürgősen kell elvégezni sok mindent. [...] A Szemléről nem kaptam közelebbi hírt ma sem, de semmi okom sincs föltenni, hogy az eddigi viszony megváltozzon, ergo tovább szerkesztve lesz! De viszont én meg azt mondom, hogy csak akkor, ha tovább is segíteni fogod a Szemlét, mert nélküled lehetetlen. Hiszen rajtad kívül egyetlen emberem sincs, akire föltétlenül számíthatnék, a többi mind csak véletlenségből jön és csak lógós. S közte nem egy, akinek támogatásától inkább fázom, mert rengeteg vesződségem van véle. [...] Hogy lehet úgy beszélni, hogy lemondjak az irodalmi munkásságról! Hiszen szép passzió a kertészkedés, de már az írással össze nem hasonlítható... Azzal az óriási munkabírással (amely a mostani idegbajos világban csodaszamba megy) annak, aki oly könnyen s olyan zamatosan tud írni, természetellenes volna abbahagyni az írást. Ilyen prücsköket vess ki a fejedből. Kertészkedésben senki se akadályoz, és ha nyílnak Komárom szép rózsái, bizony Isten eljövünk megélvezni. [...]” OSZK Levelestár. Tagányi Takátsnak. 2. 1899. december 18-án.

⁶⁸ OSZK. Kt. Quart. Hung. 2288. 314. OMGE igazgatóválasztmánya levele Tagányinak. Budapest, 1901. március 16-án.

⁶⁹ Kováts 1901: 49–50.

tebb nevek. Bár Takáts Sándor később ismét dolgozott a Szemlének, 1903-ban, amikor kinevezték a képviselőház levéltárosává és megbízták az országgyűlési emlékek összegyűjtésével, ő is végleg elköszönt a laptól. A Szemle végül 1906-ban megszűnt, a tizenharmadik évfolyam harmadik száma után torzóban maradt. Tagányi a végsőkig reménykedett a folyóirat megmaradásában, és megszűnéséért elsősorban az OMGE-t tartotta felelősnek.⁷⁰

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle valóban első volt a maga nemében, s mint ilyen, járatlan úton haladt. Tagányi érdeklődésből, szükségből és kényszerből az adatgyűjtés és közlés mellett maradt. Ez volt az, amit később többen számon kértek a folyóiraton.⁷¹ Dékány István először 1931-ben megjelent, a hazai gazdaság- és társadalomtörténetről adott áttekintésében az érdemek elismerése mellett úgy vélte, hogy az induláskor „nem volt semminő gazdaságtörténeti perspektíva, az adatok hasznavehetőségét nem tudták mihez mérni”.⁷² Évtizedekkel később azonban a „trágya humusszá érett”,⁷³ s mikor Kosáry Domokos 1957-ben bevezetőt írt a Tálasi István és Wellmann Imre kezdeményezésére életre hívott Agrártörténeti Szemléhez, elődjeként tisztelte a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlét. Ugyanő volt az, aki felismerte, hogy a lap tudatosan vállalta az anyaggyűjtés és anyagközlés feladatát: hibái ellenére is alkalmasnak ígérkezett arra, hogy „mint központi, közös orgánium segítse elő a hazai agrártörténet ügyét”.⁷⁴ Izsépy Edit – aki egyetlenként vizsgálta a Szemle történetét – a folyóirat úttörő jellegét hangsúlyozta: „új igényeket elégített ki, nagyon sok, újszerű levéltári forrásanyagot adott közre, bővítette a

⁷⁰ „Kedves Tyatyám! [...] A Szemle sorsa igen leverő, de a Kováts kezében tönkre kellett mennie. Ha nem volna most választás, megtudakolnám a köztelken, mi van a Szemlével, mi a tervük a jövőre. Neked kellene a szerkesztőjének lenni! akkor volna rend és tartalom. De az Omgé-től el kellene venni, mert ott, mostoha kezekben volt mindig, vagy az Akadémiának vagy a Tört. Társulatnak kellene kezébe vennie, talán megadná Darányi nekünk is a 200 kor. szubvenciót. Említsd meg ezt Thallóczynek, ő sokat tehetne, még a (szerencsére!) változott viszonyok között is, Darányival jól van. [...] Régi híved. [...] Már szeretnélek üdvözölni az Akadémiában, de a mi osztályunknak olyan fene soká lesz ülése, még összes ülése is csak 30-án lesz.” OSZK Levelestár Tagányi Takátsnak évszám nélkül. 3.

⁷¹ „Tagányi Károly agrártörténetírásunk talán mindmáig legkiválóbb művelője volt. Tagányi alakja messze kimagaslott azok közül, akik folyóiratában dolgoztak. A többiek elvesztek az adatok tengerében, hiszen a folyóirat – talán Tagányi törekvései ellenére is – megmaradt a pusztá adatközlés mellett. [...] Nagy fejlődést jelentett ugyan, hogy a figyelem már a XVI–XVIII. század problémáira is kiterjedt. Ezt azonban alighanem a korabeli történettudomány politikai szempontjainak lehetett köszönni... A MGT SZ ugyan több olyan forrástípust közöl igen szakszerűen – főleg földesurak utasításait gazdatisztjeik részére –, amelyek felhasználása nélkül számos kérdésre egyáltalában nem lehetett volna fényt deríteni –, de néhány esettől eltekintve az anyagközlésen alig lépett túl. Még tanulmányai is inkább az összegyűjtött anyag elsődleges rendezésének tűnnek, mint egy-egy kérdés önálló feldolgozásának.” Lázár 1964: 22.

⁷² Dékány 1932: 186.

⁷³ „Édes Sanyikám! [...] Tudod barátom egy folyóirat cikkei olyanok, mint a trágya, néha igen utálatos szagúak az olvasóknak akkor mikor megjelentek, de 5–10–15–20 év múlva a trágyából humusz lesz, és akkor már azoknak a lepasszolt cikkeknek igen jó hasznát lehet venni.” OSZK Levelestár. Tagányi Takátsnak 2. 1899. december 18-án.

⁷⁴ Kosáry 1957: 3–4.

szakismereteket és fejlesztette a gazdaságtörténet-írást, sok mulasztást, régi hézagokat pótolta, felkeltette az új tudományág iránti érdeklődést, maga köré vona az ezzel foglalkozó írókat, több mint egy évtizeden át publikációs lehetőséget nyújtott számukra. Hozzá kapcsolódik a magyar gazdaságtörténet-írás első felvirágzása.”⁷⁵ Filep Antal, a Néprajzi lexikon Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle szócikkének szerzője szerint a folyóirat „agrár-, ipari-, kereskedelem-történeti közleményei, tanulmányai számos néprajzi kérdés megvilágításában nélkülözhetetlenek [...], közölt adatok értékét növeli, hogy az eredeti okmányanyag egy része elpusztult, elkallódott vagy hozzáférhetetlenné vált a folyóirat megjelenítése óta.”⁷⁶

1. MELLÉKLET

Tagányi Károly tervezete a magyar mezőgazdaság történetének megírása (1893) OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1547. 10–23.

A magyar mezőgazdaság történetének megírása ügyében a nagyméltóságú földművelési minisztérium által összehívott bizottság, f. hó 3-án tartott ülésében kimondta:

- 1.) hogy a magyar mezőgazdaság történetéről van szó, nem kútfőkiadásról
- 2.) hogy annak szigorúan tudományos alapon: a létező levéltári anyag felhasználásával készült munkának kell lennie.

I. A munka tervezete

Az ideális cél az volna, hogy mezőgazdaságunknak egy teljes egységes története írassék meg, a legrégebb kortól napjainkig.

Azzal azonban mindnyájan tisztában lehetünk, hogy ennek a célnak ilyen alakban való keresztülvitele ez idő szerint lehetetlen. Lehetetlen volt a külföldön is, mert ilyen gazdaságtörténetük idáig más nemzeteknek sincsen. Rogers munkája is, mely e nemben eddig a legösszefüggőbb s legterjedelmesebb – az angol mezőgazdaság történetét csak 1702-ig vezeti le, jóllehet egész életét annak szentelte.⁷⁷ A németeknél is csak egy-egy korszak gazdaságtörténetét találjuk megírva (például Lamprecht, Inama-Sterneggel)⁷⁸, de ez csak ritkaság számba megy, mert általában véve az egész külföldi gazdaságtörténeti irodalmát merőben kisebb-nagyobb monográfiák alkotják.

A magyar mezőgazdaság egységes pragmatikus történetének megírása csak a jövő nemzedékeknek lehet föladata, amikor gazdasági múltunk temérdek nagy és apró kérdései, melyek ma még

⁷⁵ Izsépy 1969: 1100.

⁷⁶ Filep 1980: 489.

⁷⁷ James Edwin Thorold Rogers (1823–1890) angol közgazdász, történész, politikus. *A History of Agriculture and Prices in England from 1259 to 1793*. Oxford, 1866–1902.

⁷⁸ Karl Gotthard Lamprecht (1856–1915), Karl Theodor Ferdinand Michael Inama von Sternegg (1843–1908).

föl sincsenek vetve, tisztázva lesznek a levéltárakban lappangó nyersanyag legnagyobb része pedig statisztikailag földolgozva fog állni rendelkezésre.

Ma még azonban – s ezt egész őszintén kell megvallanunk – igazi gazdaságtörténet helyett, legföljebb csak olyan formát tervezhetünk, ami – az előmunkálatok mostani stádiumában, a rendelkezésre álló időhöz mérten azt legjobban megközelítse.

Mínthogy minden mezőgazdaságtörténet voltaképpen két megkülönböztethető elemből áll:

1.) az általános mezőgazdasági kultúra történetéből, 2.) abból mely a kultúra eredményeit korralra föltünteti. Legcélszerűbb, ha ennek megfelelően a tervezett munkát kettéosztjuk, mert ez által a nehézségek is könnyebben meg lesznek oszthatók.

Egy teljes pragmatikus mezőgazdaságtörténetnek ugyanis minden időszakkal részletesen kellene foglalkoznia, míg az általános mezőgazdasági kultúrának tulajdonképpen csak két korszaka van, s a legsürgősebb szükségletnek eleget teszünk, ha a meglevő munkaerőt e két korszak történetének feldolgozására koncentrálnak.

a.) Az első: az ősi extenzív gazdálkodás kora, mely mindenütt a neki megfelelő gazdálkodási rendszereket, művelési módokat és eszközöket, birtokviszonyokat, a termelők különböző társadalmi alakzatait s birtoklási formáit hozza létre. Történetének tárgyát tehát a gazdasági kultúra megalakulása, kifejlése, és fokozatos kiküszöböltetése képezi a mezőgazdaság minden ágában. Eredete visszanyúl a őskorba s tulajdonképpen csak ott ér véget a hol a modern gazdasági kultúra kezdődik.

b.) E másik az intenzívebb gazdálkodás korszaka hazánkban körülbelül a modern magyar állam megalakulásával: a Pragmatica Sanctio korával esik össze. Kezdődik az állam gazdasági politikájával, mely az adózási rendszer megjavítása után rátér az úrbériség rendezésére, vízeink szabályozására, a finomabb gazdasági ágak meghonosítására, a telepítésekre stb., új irány mely csakhamar gazdasági irodalmat, tanügyet és közvéleményt stb. teremtett. Természetesen ma is él s folyamatosan érvényesül, de mint történelem legalkalmasabban a jobbágyfelszabadítást kiegészítő földtehermentesítés keresztülvitelénél s a tagosítások folyamatba vételénél volna lezárható 1867-ben.

2.) A mezőgazdaság történetének másik alkotó elemét: a kétféle mezőgazdasági kultúra eredményeinek részletezése képezi, amelyből tehát az országnak időnkénti gazdasági helyzetét megismerjük. De magától értetődik, hogy ilyen pragmatikus összefüggés csak a teljes gazdaságtörténetnél képzelhető, s mivel arról már lemondottunk, meg kell elégednünk azzal, ha Magyarország koronkénti mezőgazdasági állapotainak egyszerűen leírását nyújthatjuk, abban a teljességben, amennyire csak a rendelkezésre álló anyag kihasználása lehetséges. Másrészt pedig most csak azok a korszakok jöhetnek tekintetbe, melyeknél az egész országra kiterjedő gazdaságtörténeti anyaggal rendelkezünk. Ilyen anyag pedig tényleg csak a XVI. századtól kezdve létezik. Az előbbi korszakokról, s különösen a XV. századról vannak ugyan adataink, de azok csupán egyes birtokokról, uradalmakról maradtak fenn, úgyhogy ha az egész ország gazdasági állapotát akarnók megismerni, legalább egy évtizedig tartó levéltári kutatást követelne.

Tervezetünk az adott helyzet minden körülményeivel, a munkaerővel és idővel, az előmunkálatok hiányával, a létező anyag természetével, s végül a tudomány követelményeivel – a lehetőségig igyekszik számot vetni. Elvileg más tervek is bírhatnak jogosultsággal de hogy az előírt feltételek közt kivihetők is lennének, az már más kérdés. Vegyük csak például a legtetszetősebb tervet: azt, amely a mezőgazdaság egyes ágainak történetét akarná megírni. Nem világos-é, hogy ez azért mégsem volna mezőgazdaságtörténet, nem az a tökéletes, sem az, amit mi tervezünk, mert hiszen éppen ezen egyes mezőgazdasági ágak egymásra hatását akarjuk ismerni, amint hogy azok tényleg a nemzet gazdasági életében egymástól vannak föltételezve. Előbb tehát gazdasági fejlődésünk általános menetét, irányait kell megértenünk. Mielőtt az egyes ágaiiban tanulmányozhatnók, nem is szólván arról, mennyivel nehezebbé tenné magának a nyersanyagnak feldolgozását is, mely ezen ágazatokra osztást szintén nem ismeri.

II. A munka beosztása

E tervezet alapján a munkát a következőképpen oszthatjuk be. Az általános gazdasági kultúrtörténet két korszaka teljes feldolgozásban két kötetet, és a kronológiai rendnek megfelelően egy első és utolsó, közbül pedig az ország részletes gazdasági leírásai: a XVI., XVII. és XVIII. századból fél feldolgozásban három kötetet adnának.

A munka tehát öt különálló kötetet képezne, kettős címlappal melynek elsején a munka közös címe: „Magyarország mezőgazdaságának története” a másik címlapon pedig az illető kötet különös címe volna rányomtatva.

1.) Az *első kötet* mintegy 20–25 ívnyi terjedelemben: „*A régi magyar gazdasági élet*” címmel az ősi gazdasági kultúra keletkezését, kifejlését, s időnkinti átalakulását fogja nyújtani, nagyjából például Roscher, Maurer, Hanssen, Paul Viollet, Seebohm vagy Gomme munkáinak mintájára. Kezdeve a honfoglaló ősök gazdasági kultúrájának, s az azzal összefüggő jogi szervezetnek valamint a honfoglalást megelőző mezőgazdasági viszonyoknak ismertetésén – súlypontját az Árpád-kori gazdasági élet ecsetelése fogja képezni az ország minden vidékének, a mezőgazdaság egész területére kiterjedőleg, azért, mert e gazdálkodási rendszer az Árpád-korban fejlődött ki egész teljességében. Minthogy azonban azok az intézmények és állapotok és eszközök melyeket e rendszer hozott létre a XVIII. századig egészben véve alig változtak, sőt gyakran egyikre-másikra nézve, a XV., XVI. és XVII. századokból: az Árpád-korinál is sokkal bővebb, körülményesebb adatokkal találkozunk: szükséges hogy az ősi gazdálkodás nyomait, fejleményeit egészen az újabb korig kísérjük figyelemmel. Az ősi magyar gazdálkodásnak ezen monográfiája tehát nagyjából áthidalva a XIV–XVII. századot, kapcsolódni fog az utolsó kötettel, amely a XVIII. század elején keletkező modern gazdasági kultúra történetét fogná nyújtani. Mellékletei lehetnének némely táblázatos összeállítások az életáram mértékek és jövedelmekről stb. becslési tarifák, táblázatok jobbágyszolgalmányokról, s a jobbágytelkeknek vidékenként különböző egységeiről stb. Mintegy 15–20 olyan melléklet, amelyek a szöveget felvilágosítanak és kiegészítik. Szükségesek volnának némely illusztrációk is: régi gazdasági eszközök, épületek s jelenetekről stb., néhány földtérkép a gazdálkodási rendszerek szemléltetvé tételére s végül térképek az ország területének fokozatos kultúra alá vonásáról.

2.) *A második kötet* a XVI. és XVII. századi dikális adórajstromokat, tizedszámadásokat, a kiadott török deftereket, s a nevezetesebb uradalmi urbáriumokat dolgozná fel. Címe volna: „*Magyarország mezőgazdasági állapotai a XVI. és XVII. században*”. Előszavában a feldolgozott anyagot s az abban visszatükröződő intézményeket röviden ismertetvén, mintegy 30–35 íven leírná a birtokviszonyokat, a termelő népességet, annak gazdasági viszonyait, a termelés eredményeit és viszontagságait stb. időszakonként, vidékről-vidékre, s ezeknek alapján aztán az ország általános helyzetét jellemezné. E leírásoknál kénytelenek vagyunk figyelmen kívül hagyni nagyobb részt Erdélyt, mert arról ezen korbeli adó- és tizedrajstromok alig vannak fenn. Mellékletei volnának a megyénként, vagy legfeljebb járásonként történt összegzések. (Megjegyzendő, hogy régen minden megyének 4, Erdélynek pedig csak 2 járása volt. A tizedjárások azonban ettől eltérőleg a régi egyházi kerületeknek feleltek meg.)

Szükséges volna néhány térkép is a birtokelosztásról, némely művelési ágnak, például a szőlőművelésnek elterjedéséről stb. mely akkor egészen más volt, mint később.

3.) *A harmadik kötetet* a híres 1715/20-iki országos összeírás feldolgozása képezné, s címe ehhez képest volna: „*Magyarország mezőgazdasági állapotai a pragmatica sanctio korában*”. Az anyag ismertetésére álljanak itt a következők: (Tagányi ide beragasztotta a Köztelekben megjelent, *A magyar gazdaság-történet főbb forrásai* címmel tartott előadásának szövegét.)

A feldolgozás, melyre mintegy 35–40 ívet számíthatunk, törvényhatóságonként s azon belül egyforma gazdasági kultúrájú vidékenként eszközölhető. A feldolgozó az egyes községeknek leírásaiból vonná ki az egy-egy ily vidék népességét, gazdasági helyzetét minden oldalról megvilágító részleteket; mert az hogy e leírást – úgy amint az összeírásban van – községenként adja vissza, már a terjedelem s az idő rövidege miatt sem képzelhető. Mellékletei természetesen első sorban a megyén-

ként, esetleg járásonkint történő összegzések volnának. De ha valahol, itt van a legnagyobb szükség térképekre a legtöbb számban. Térkép kell annak a föltüntetésére, hol volt az országban egységes külső jobbágytelek; hol voltak irtásföldek; térkép a különböző határfelosztásokról, a talajok termékenységéről, az erők elterjedéséről; stb.

4.) *A negyedik kötet* az ugyanolyan természetű, ha nem is ily rendszeres, 1720–24-iki erdélyi összeírásokat dolgozta fel, ugyanazon korból, tehát ezt a címet viselhetné: „*Erdély mezőgazdasági állapotai a Pragmatica Sanctio korában*”. Terjedelemre 30–35 ív lehetne, ugyanabban a feldolgozásban, ugyanazon melléletek és térképekkel, mint a megelőző kötet. A négy első kötet tehát a régi magyar gazdasági élet megvilágítására szolgálna, míg az utolsó

5.) *az ötödik kötet* a modern magyar gazdasági kultúrának volna szentelve. Tartalmát –mely valami 35–40 ívet tenne ki – mint már fentebb részleteztük az állam s a nemzet gazdasági politikájának és az összes modern mezőgazdasági vívmányok meghonosodásának története, valamint a mindezek következtében kifejldött különböző birtoklási formák ismertetése alkotná 1867-ig bezárólag. A címe volna: *A modern magyar mezőgazdasági kultúra története*. De valamint az első kötet, dacára annak, hogy főleg az Árpád-korra támaszkodik, az ősi gazdálkodás nyomait egészen a XVIII. század közepéig figyelemmel kísérré – ennek a kötetnek viszont az volna a föladata, hogy a modern gazdasági kultúrának a XVIII. századnál régebb elszigetelt jelenségeire például a gazdasági irodalomnál a finomabb művelési és tenyésztési ágaknál is legyen tekintettel. Ez által a kapcsolata régi s a modern kultúra ismerete közt még bensőbbé válnék. E kötetet legcélszerűbben egy gazdasági író s egy történész írhatná meg közös erővel.

Ezen öt kötet tehát, ha nem is valamilyen pragmatikus egészet képezne, mégis mezőgazdaságunk múltjának – a mi viszonyaink közt – eléggé teljes képét nyújtaná, s így gazdasági fejlődésünk főbb irányainak megállapításával s a legfontosabb kútfők feldolgozásával e munka, egy termékeny magyar gazdaságtörténeti irodalom kifejldésének vetné meg alapját.

III. A munka kivitelezésének kellékei

1.) Itt legelőször is a munka költségei lépnek előtérbe. Az egész mű 150–175 nyomtatott ívet képezne. Ennek nyomtatási költségei – alatt mellékelt ajánlat szerint egy-egy 8-ad rétű íve, a M. Tud. Akadémia történeti kiadványai alakjában, az ajánlathoz alatt csatolt papíron 600 példányban nyomtatva (ritkított garmoud szedéssel) 22frt 40 ívben.

Minden további száz példánynál 1 frt 35 ívben 600 boríték 9 frt 10 ívben, minden további száz boríték kerül 1 frt 10 ívben- a nagyméltóságú minisztérium kiadásában, mert ilyen munkára privát ember nálunk kiadót nem kaphat.

A térképek tervezését a közlendő adatok alapján – valamint a 2, 3. és 4. kötetek feldolgozásához szükséges blanketták nyomtatását – a minisztérium házilag eszközölthetné, s talán tíz rajznak meg-rajzoltatását is melynek költségei egyébkint összesen 150 frtnál többre alig rúgnának.

A mi most már az írói tiszteletdíjat illeti ennek a tudományos művek és cikkekért rendszeresen fizetni szokott 30–32 frtnál jelentékeny magasabbnak kell lennie. Ugyanis speciális gazdaságtörténeti íróknak alig 1–2 lévén, más írókra is vagyunk utalva, nekik otthonosabb térről csak áldozatok árán vonhatunk el és kényszeríthetünk, hogy a kiszabott határidő rövidege miatt, minden szabad idejüket ennek a munkának szenteljék.

Ennek alapján, ha más fizetési mód nem volna alkalmasabb nyomtatott ívet 80 frtnál alább alig számíthatjuk. Méltánytalan volna másrészt a honoráriumnál a feldolgozott művek szerint tenni különbséget, mely magára a munkára nézve is csak relatív, mert a félfeldolgozásnál óriási terjedelmű anyaggal kell majd megbirkóznia.

2.) Ami az egyes kötetek megírásával való megbízásokat illeti, azt személyes természetű dolog lévén, az albizottság nem tárgyalhatja csakis annak az óhajának ad kifejezést, hogy minden kötetet

lehetőleg egy ember csináljon, mindegyiknek megfelelő történetírói képzettsége legyen, kivéve az utolsó kötetet melynek megírásánál történészen kívül még gazdasági íróra is volna szükség.

3.) A munka szellemi részének állandó vezetésére és felügyeletére szerkesztőséget kellene szervezni. Tagjai – legcélszerűbben azok volnának kik a munka írásával megbízottak. Kötelezettségükké lehetne tenni, hogy minden negyedévben egyszer összejöjjenek, a mikor is a végzett munkáról jelentést tennének, a teendőket megbeszelnék kívánságaikat előterjesztenék, s mindezeket jegyzőkönyvbe foglalva azt a nagyméltóságú minisztériumnak betérjesztenék.

4.) Viszont a minisztérium kiállítási irodájában is kellene szervezni valami közeget, mely e munkának, mint szintén kiállítási ügynek, adminisztrációs részével foglalkoznék, s amellyel a szerkesztőség folytonos közvetlen érintkezésben állhatna.

5.) Végül a mi a munka megjelenését illeti, annak minden lehetőleg az 1896-iki ezredéves országos kiállítás megnyitásával kell összeesnie. A félfeldolgozású, inkább fizikai munkát kívánó II. III. és IV. kötetekre nézve ezt bizony is remélhetjük, de a komplikáltabb szerkezetű első és utolsó köteteknél az idő rövidsége szembetűnő. Abban az esetben tehát ezek egyik vagy netalán bármely más kötet teljesen el nem készülhetne a kiállításig megírt kéziratnak, mint legalább az illető kötet első része gyanánt okvetlenül meg kell jelennie, hogy a kiállításon a minisztérium már az egész sorozattal szerepelhessen.

IRODALOM

ACSÁDY Ignác

1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21.* Budapest: Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam XII.

BOGNÁR Szabina

2009 Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről – a jogszokásgyűjtés tudományos programja. In Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet.* 292–309. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

2010 „Mivé lesz a sty?” Tagányi Károly történetírói pályakezdése. In Balogh Margit (szerk.): *„Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban.* 201–224. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola.

CSÍKI Tamás

2003 *Társadalombrázolások és értelmezések a magyar történelmi irodalomban (1945-ig).* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.

DÁVID Zoltán

1957 Az 1715–20. évi összeírás. In Kovacsics József (szerk.): *A történelmi statisztika forrásai.* 145–200. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.

DÉKÁNY István

1932 Gazdaság- és társadalomtörténet. In Hóman Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai.* 183–236. Budapest: Magyar Szemle Társaság.

FILEP Antal

1980 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* III. 489. Budapest: Akadémiai Kiadó.

HERNÁDI László Mihály (összeáll.)

1982 *A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle repertórium 1894–1906.* Budapest.

2005 *A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle repertórium 1894–1906.* Pécs. 2005. <http://vmek.niif.hu/05300/05341/05341.pdf> – utolsó letöltés: 2013. 06. 30.

HEGYI Imre

1975 A népi erdőkielés jogszokásai (1849–1945). *Néprajzi Értesítő* LVII. 113–137.

- 1978 *A népi erdőkielés történeti formái*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula
1941 *Magyar történet I.* Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- IZSÉPY Edit
1969 A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle történetéhez. *Századok* CIII. 1077–1103.
- JANKÓ János
1895 Földközösség Magyarországon. Ismertetés. *Ethnographia* VI. 55–64.
- KÓSA László
1989 *A Magyar Néprajzi Társaság története 1889–1989*. Budapest: A Magyar Néprajzi Társaság és a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke. /A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára, 7./
- KOSÁRY Domokos
1957 Bevezető. *Agrártörténeti Szemle* I. 3–4.
- KOVÁTS Ferenc
1901 Tagányi Károly. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* VIII. 49–50.
- LÁZÁR Vilmos
1964 Agrártörténetírásunk helyzete és az Agrártörténeti Bizottság. *Magyar Tudomány* LXXI. Új folyam IX. 21–27.
- LŐRINCZ Béla
1897 Tagányi Károly: Az erdészeti oklevéltár. I. II. III. kt. Ism. *Századok* XXXI. 137–155.
- MOLNÁR Erik
1950 Előszó. In Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. 3–12. Budapest: Athenaeum.
- NAGY Miklós
1937 Takáts Sándor emlékének 1860–1932. Budapest: Thallóczy Lajos-Társaság. /A Thallóczy Lajos-társaság kiadványai IV./
- NAVRATIL Ákos
1898 Falu- és földközösség. Általános jellemzés. In Halász Sándor – Mandelló Gyula (szerk.): *Közgazdasági lexikon. Közgazdasági ismeretek tára*. 620. Budapest: Pallas Könyvkiadó.
- PÁLÓCZI HORVÁTH András
1989 Tagányi Károly (1858–1924). In Für Lajos – Pintér János (szerk.): *Magyar Agrártörténeti Életrajzok R–ZS*. 373–378. Budapest: Magyar Mezőgazdasági Múzeum.
- PETERCSÁK Tivadar
1992 *Az erdő az Északi-középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII–XX. század)*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem. /*Studia Folkloristica et Ethnographica*, 30./
1997 A magyar népi erdőbirtoklás főbb típusai a jobbágyfelszabadítás után. *Ethnographia* CVIII. 205–217.
2003 *Nemesi és paraszti közbirtokosságok Heves megyében (XVIII–XX. század)*. Eger: Dobó Vármúzeum. /*Studia Agriensia*, 23./
2008 *A közbirtokosság – Erdő- és legelőközösségek Észak-Magyarországon*. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. /Magyar Néprajzi Könyvtár/
- SÁRKÁNY Mihály
2000 A társadalomnéprajzi kutatás hazai története. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* VIII. *Társadalom*. 29–65. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SASHEGYI Oszkár
1979 Az Országos Levéltár kiadványkészítő tevékenységének száz éve, 1874–1974. *Levéltári Közlemények* L. 3–23.
- SZÁDECKY Lajos
1894 Tagányi Károly: Földközösség Magyarországon. *Erdélyi Múzeum* XI. 640–641.

SZEKFŰ Gyula

1922 *A magyar bortermelő lelki alkata*. Budapest: Eggenberger Könyvkiadó.

TAGÁNYI Károly

1893 A magyar gazdaságtörténet főbb forrásai. *Századok* XXVII. 915–919.

1895 Geschichte der Feldgemeinschaft in Ungarn. *Ungarische Revue* 15. 103–127.

1896 *Magyar Erdészeti Oklevéltár 1015–1867* I–III. Budapest: Országos Erdészeti Egyesület.

1957 A régi magyar község az úrbériség rendezéséig. Közreadja Varga István. *Agrártörténelmi Szemle* I. 8–14.

1977 A földközösség története Magyarországon. In Zsigmond Gábor (szerk.): *Az ősi társadalom magyar kutatói*. 333–380. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

TAKÁTS Rózsa

1998/2000 Paikert Alajos: Életem és korom. Egy emlékirat a múzeum Adattárának őrizetében. In Oroszi Sándor (szerk.): *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*. 159–218. Budapest: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum közleményei

TAKÁTS Sándor

1897a A komáromi vizahalászat a XVI. században. Első közlemény. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* IV. 425–445.

1897b A komáromi vizahalászat a XVI. században. Második befejező közlemény. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* IV. 485–509.

1898a A dohány elterjedése s az első dohány-monopólium hazánkban: első közlemény. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* V. 51–78.

1898b A dohány elterjedése s az első dohány-monopólium hazánkban: második befejező közlemény. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* V. 121–145.

1898c A Szamos szabályozása a múlt században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* V. 545–576.

1899 Az Ecsedi láp eresztése a múlt században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VI. 1–34.

1900a A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. Első közlemény: a Duna régi folyása és szabályozgatása: hajózás és hajóépítés: a bécsi „Lärnpecheramt” hajói a Dunán. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VII. 97–122.

1900b A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. Második közlemény: a bécsi legfőbb hajózási hivatal a XVI. században: a bécsi legfőbb hajózási hivatal és a dunai kenyérsütő flotta a XVII. században: keleti kereskedelem a Dunán. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VII. 145–176.

1900c A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. Harmadik közlemény: a keleti kompánia hajói és kereskedése: áruvizsgálat és áruforgalom a Dunán. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VII. 193–222.

1900d A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. Negyedik közlemény: gabona-, liszt- és borszállítás a Dunán. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VII. 241–273.

1900e A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. Ötödik és befejező közlemény: az osztrák főtt só és a só-hajók: személyszállító hajók a Dunán. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VII. 289–319.

WELLMANN Imre

1962 Agrártörténelmünk módszerének kérdéséről. *Agrártörténelmi Szemle* IV. 293–336.

1989 Földközösségtől faluközösségig–kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig. *Ethnographia* 100. 1989: 278–299.

ZSIGMOND Gábor

1977 *Az ősi társadalom magyar kutatói*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Szabina Bognár

KÁROLY TAGÁNYI AND THE HUNGARIAN REVIEW
OF ECONOMIC HISTORY (1894–1901)

Károly Tagányi (1858–1924) was a historian, archivist and ethnographer. In course of his search for adequate methodology, he began to study economic history, which proved to be a determinative turn in his oeuvre. He was a member of the editorial board of the *Hungarian Review of Economic History* (*Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1894–). The editor-in-chief of the journal was formally Alajos Paikert, yet, until 1901 Tagányi had a major impact on the contents of the journal and the selection of the authors. During these years Tagányi published two monographs, namely, *A földközösség története Magyarországon* (The history of common lands in Hungary) in 1894 and *Magyar erdészeti oklevéltár* ('Hungarian archival documents of forestry') in 1896. He also published a number of papers on economic history in *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. The author in her article presents the manuscript legacy of Károly Tagányi preserved in the National Széchényi Library. These so far unexplored documents provide data about the edition of *Gazdaságtörténelmi Szemle* and may offer alternative interpretations about Tagányi's study of economic history.